

**ZÂHİDÎ-İ KONEVÎ'NİN ÜÇ DİLLİ
(ARAPÇA-FARŞÇA-TÜRKÇE)
MANZUM SÖZLÜĞÜ: TEVFIYYE**
ZAHIDI-I KONEVI'S TRILINGUAL
(ARABIC-PERSIAN-TURKISH)
VERSE DICTIONARY: TEVFIYYE

Prof. Dr. Yunus KAPLAN
Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
E-posta: yunuskaplan80@gmail.com
Orcid: 0000-0002-2421-253X

Öz

Muhayyel olan düşüncelerin kelimelerle şekil bulmuş hâli olan manzum metinler, sadece insan gönlüne ve ruhuna hitap eden bedii zevke sahip düşüncelerde değil aynı zamanda toplumun kültürel inşası, sahip olduğu temel değerlerin muhafazası ve idâmesinde büyük önemi haiz olan hemen her konuda müellifler tarafından tercih edilmiştir. Osmanlı'nın dil, kültür ve edebiyatının şekillenmesinde büyük role sahip olan; aynı zamanda eğitim ve öğretimin her safhasında öğrenilmesi büyük bir ihtiyaç olarak görülen Arapça ve Farsçanın öğretimine destek olmak için hazırlanan sözlükler de manzum metinlerin tercih edildiği alanlardan biri olmuştur.

Kelimelerin daha kolay öğrenilmesi ve hafızada kalıcı hâle gelmesi amacıyla tanzim edilen manzum sözlükler, Anadolu'da 13. yüzyıldan itibaren Arapça-Farsça şeklinde görülmeye başlamıştır. Osmanlılar döneminde ise Türkçe-Rumca, Türkçe-Ermenice, Türkçe-Boşnakça gibi farklı örneklerle de sahip olmakla birlikte daha çok Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe ve Arapça-Farsça-Türkçe şeklinde yaygınlık kazanmıştır. Bu minvalde kaleme alınan manzum sözlüklerden biri de Zâhidî-i Konevî'nin Arapça-Farsça-Türkçe tanzim ettiği Tevfiyye'dir. 1143/1730 yılında telif edilen ve şimdilik bilinen tek yazma nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde Hafid Efendi Koleksiyonu "441" numarada kayıtlı bulunan ve 635 beyitten müteşekkil bu eserde; takribi 1400 Arapça, 1500 Farsça ve 1300 de Türkçe kelime veya ibarenin karşılığına yer verilmiştir.

Bu çalışmada Tevfiyye'nin şekil ve muhteva özellikleri üzerinde durularak, metinden seçilen bazı bölümlerin çeviri yazılı metnine yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: Klasik Türk edebiyatı, manzum sözlük, üç dilli sözlükler, Zâhidî, Tevfiyye.

Abstract

Poetic texts, which are imaginary ideas shaped with words, have been preferred by authors not only in ideas with a beautiful taste that appeal to the human heart and soul, but also in almost every subject that is of great importance in the cultural construction of the society, the preservation and maintenance of its basic values. Having a great role in shaping the language, culture and literature of the Ottoman Empire; at the same time, dictionaries prepared to support the teaching of Arabic and Persian, which are seen as a great need to be learned at every stage of education and training, have also been one of the areas where verse texts are preferred.

Verse dictionaries, which were designed to make words easier to learn and to become permanent in the memory, began to be seen in the form of Arabic-Persian in Anatolia since the 13th century. In the Ottoman period, although it has different examples such as Turkish-Greek, Turkish-Armenian, Turkish-Bosnian, it has gained prevalence in the form of Persian-Turkish, Arabic-Turkish and Arabic-Persian-Turkish. One of the verse

dictionaries written in this manner is *Tevfiyye*, which was arranged in Arabic-Persian-Turkish by Zâhidî-i Konevî. In this work, which was copyrighted in 1143/1730 and whose only known manuscript copy is registered in the Hafid Efendi Collection number "441" in the Süleymaniye Library and consists of 635 couplets; approximately 1400 Arabic, 1500 Persian and 1300 Turkish words or phrases are included.

In this study, the form and content features of *Tevfiyye* are emphasized and the translated text of some selected parts of the text is included.

Keywords: Classical Turkish Literature, verse dictionary, trilingual dictionaries, Zahidi, *Tevfiyye*.

GİRİŞ

İslam medeniyetinin şekillenmesinde ve zenginleşmesinde Araplar, Farslar ve Türklerin büyük katkısı olmuştur. Bu üç millet, sahip oldukları maddi ve manevi değerleri İslam'ın ideal insan elde etmek için ortaya koyduğu emir ve naslarla bütünleştirerek renkli ve zengin bir kültürel birikimin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Vücut bulan bu kültürel birikimin daha da zenginleşip gelecek nesillere aktarılmasında bir vasıta olarak edebiyattan her zaman istifade edilmiştir. Bu anlamda edebiyatın insan temelli bu kültürel birikim üzerinde etkisinin en çok hissedildiği eser türlerinden birçoğu nazmen şekil bulmuştur. Bundaki en büyük amil, manzum metinlerin sahip olduğu az sözle çok şey anlatabilme özelliği; vezin, kafiye ve şiirin kalıba sokulduğu nazım şeklinin gönle ve ruha daha çabuk tesir ederek hafızada kalıcılığı sağlaması olmuştur. Bundan dolayı birçok ilim dalında olduğu gibi nazımın öğrenme ve öğretme üzerindeki bu olumlu etkisinden istifade edildiği yerlerden biri de dil öğretimidir. Bu meyanda nazımın tercih edildiği yerlerin başında, dil öğretiminin vazgeçilmez materyallerinden biri kabul edilen sözlükler gelmektedir.

Sözlükler, canlı bir mefhum olan bir dilin tarih boyunca sahip olduğu kelime hazinesinin muhafazasında ve bu dildeki kelimelerin tarihî seyir içinde geçirmiş olduğu değişimleri kayıt altına almaları bakımından oldukça önemli eser türleridir. Genellikle farklı milletlere mensup fertlere kaynak dili öğretme amacıyla yazılan bu eserler, sadece dil öğreniminde başucu kaynağı olan bir eğitim aracı değil aynı zamanda yazılmış oldukları dilleri konuşan milletlerin sahip olduğu maddi ve manevi kültürel birikimleri yansıtan önemli yazılı vesikalardır. Yüzyıllar boyunca tarih sahnesinde göstermiş oldukları başarılarla kendinden söz ettirmiş köklü ve kadim milletlerin zengin edebî birikimleri içinde bu türden yazılmış sayısız eserlere tesadüf edilmektedir (Kaplan, 2020: 42).

Kadim bir geçmiş ve köklü bir geleneğin üzerine inşa edilen Osmanlı medeniyetinin sahip olduğu çok zengin edebî ve kültürel birikim dâhilinde, bu medeniyetin irtibatında olduğu milletlerin dillerinin öğretimine matuf olmak üzere farklı dillerde birçok sözlük yazılmıştır. Türk edebiyatında dillerinden biri Türkçe olan ve şekil itibarıyla mensur ve manzum olarak karşımıza çıkan sözlükler içinde her ne

kadar mensur olanlar sayıca fazla olsa da azımsanmayacak kadar manzum sözlük de kaleme alınmıştır. Farklı dillerde yazılmış olanlarına tesadüf edilmekle birlikte bu türdeki sözlüklerin büyük çoğunluğu Arapça-Türkçe, Farsça-Türkçe veya Arapça-Farsça-Türkçe şeklinde tanzim edilmiştir.

Bu minvalde kaleme alınan manzum sözlüklerden biri de Arapça-Farsça-Türkçe şeklinde Zâhidî-i Konevî tarafından tanzim edilen *Tevfiyye*'dir. Bu çalışmada *Tevfiyye*'nin sahip olduğu şekil ve muhteva özellikleri hakkında bazı değerlendirmelerde bulunulduktan sonra eserden seçilmiş bazı bölümlerin çeviri yazılı metnine yer verilecektir.

1. Manzum Sözlük Tarihçesine Kısa Bir Bakış

İlk manzum gramer kitabı ve sözlük yazımına XI. yüzyıldan itibaren rastlanır. Bu ilk örnekler, Arap dilciler tarafından kaside tarzında kaleme alınmıştır. Yemenli dilci ve şair İsmail b. İbrahim b. Muhammed er-Rib'î'nin (öl. 1087) *Kaydü'l-Evâbid* adlı eseri, Halil b. Ahmed'in *Kitâbu'l-Ayn*'indeki kelimeleri içeren kaside tarzında yazılmış Arapça bir sözlüktür. Ez-Zemahşerî'nin 513-514/1119-20 yılları arasında yazdığı *el-Mufassal*'ı, İbn Mâlik adıyla meşhur Cemâlüddin Ebî Abdullâh Muhammed b. Mâlik et-Tâci'nin (öl. 1274) *Teshîlü'l-Fevâ'id ve Tekmîlü'l-Makâsid*'ı, öğrenciler için yazılmış Arapçanın temel gramer kurallarını da işleyen önemli manzum eserlerdendir. Edîb Natanazzî'nin (öl. 1106) *Düstûrü'l-Lüga ve Kitâbü'l-Halâs* adlarıyla bilinen eseri ise iki dilli manzum sözlük tarzının ilk ve kısmi örneğini teşkil eder (Öz, 2016: 51).

İki dilli manzum sözlük geleneğinin ilk örneği, XIII. yüzyıl müelliflerinden Bedrüddin Ebû Nasr Mes'ûd (Mahmûd) b. Ebi Bekr el-Ferâhî'nin *Nisâbu's-Sıbyân*'ıdır. Arapça kelimelerin Farsça karşılıklarıyla nazmedildiği bu manzum sözlük, XIII. yüzyıldan sonra, Arapça öğrenmek ve öğretmek için mektep ve medreselerde okutulmuş ve ezberletilmiş; İran, Anadolu, Türkistan ve özellikle Hindistan'da büyük ilgi görmüştür (Öz, 2016: 51-52).

Anadolu'da ilk manzum sözlük örneklerinin Arapça-Farsça şeklinde kaleme alınmış oldukları bilinmektedir. Bu durumun temel nedeni olarak 13. ve 14. yüzyıllarda Anadolu'da konuşma dili olan Türkçenin yanında Farsçanın resmî dil, Arapçanın ise ilim dili olarak ön plana çıkmış olması gösterilebilir. Bu iki dilin öğrenimi ve öğretiminin daha etkin yapılabilme ihtiyacına cevap vermek amacıyla kaleme alınan manzum sözlük örnekleri zamanla çeşitlilik kazanarak Türkçe-Rumca, Türkçe-Ermenice, Türkçe-Boşnakça gibi farklı örneklerle de sahip olmakla birlikte daha çok Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe ve Arapça-Farsça-Türkçe olmak üzere üç şekilde sözlük yazımı yaygınlık kazanmıştır (Kaplan, 2018: 56).

Bu meyanda Anadolu'da Arapça-Farsça şeklindeki ilk manzum örnek, Isfahan kadısı Seyfüddîn Zekeriyâ'nın torunu Çemişgezek kadısı Şemsüddîn Ahmed'in oğlu Şükrullah'ın 1242-43 yılında kaleme aldığı *Zühretü'l-Edeb*'dir. Hüsameddin Hasan b.

Abdümü'min el-Hoyî'nin *Nasîbü'l-Fityân* ve *Nesîbü't-Tibyân'ı*, Abdülhamîd el-Engürî'nin 1356 yılında telif ettiği *Silkü'l-Cevâhir'i*, Germiyanlı şair Ahmedî'nin 1360-1377 yılları arasında nazmettiği tahmin edilen *Mirkâtü'l-Edeb'i* ve yine Germiyanlı şair Ahmed-i Dâî'nin Şehzade Murad'ın okuması için kaleme aldığı *Ukûdü'l-Cevâhir'i* bu tarzda yazılmış ilk manzum sözlüklerdir (Öz, 2016: 48).

2. Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler

Farsçanın öğretimine yönelik Türkçe açıklamalı sözlüklerin, Arapça-Farsça lügatlerin yetersiz kaldığı bir zamanda devreye girdiği görülmektedir. Çünkü Farsça-Türkçe sözlükler yazılmadan önce bu ihtiyaç, manzum ya da mensur Arapça-Farsça sözlüklerde Farsça kelimelerin satır altlarına Türkçe karşılıklarının yazılması suretiyle karşılanmış; ancak bu şekil Türkçe alt tercümeli Arapça-Farsça sözlükler ihtiyaca cevap vermeyince Farsça-Türkçe sözlük yazılması ihtiyacı ortaya çıkmıştır (Öz, 2016: 49).

Tespitlere göre Anadolu'da yazılmış olan Farsça-Türkçe manzum sözlük grubunun ilk örneği, Hüsam b. Hasan el Konevî'nin 1399-1400 yılında yazdığı *Tuhfe-i Hüsamî* isimli eseridir. İlk Arapça-Türkçe manzum sözlük ise Abdullatîf İbn Melek'in XIII. yüzyıl sonlarında yazmış olduğu *Lügat-i Feriştioğlu'dur*. Daha sonra yazılmış olan manzum sözlükler içerisinde Farsça-Türkçe yazılanlar daha çok *Tuhfe-i Hüsamî'nin*, Arapça-Türkçe yazılanlar ise *Lügat-i Feriştioğlu'nun* etkisi altında kalmıştır (Öz, 2016: 52).

XV. yüzyılda Bahâ'üddîn İbn Abdurrahmân-ı Malkaravî tarafından kaleme alınan *Ucûbetü'l-Garâyib fî-Nazmi'l-Cevâhiri'l-Acâyib* (Arslan, 2013) adlı eser, Anadolu sahasında Arapça-Farsça-Türkçe yazılan ilk manzum sözlük olma özelliğini haizdir. Mustafa Hâkî el-Üsküdârî'nin *Menâzîmü'l-Cevâhir'i* (Arslan, 2011), Antakyalı Şeyh Ahmed'in *Se-Zebân'ı* (Ölker ve Duyar, 2013), Mustafâ İlmî b. İbrâhîm'in *Tuhfetü'l-İhvân ve Hediyyetü's-Sibyân'ı* (Gıynaş, 2016), Mustafa Keskîn b. Osmân'ın *Manzûme-i Keskîn'i* (Kılıç, 2007), Ahmed Resmî b. İbrâhîm-i Girîdî'nin *Nazm-ı Girîdî'si* (Öz, 2016: 233-34), Sun'î-i Malatyavî'nin *Fethu'l-Fettâh'ı* (Demiral, 2021), Kerîmî'nin *Lügat-ı Abdulkerîm'i* (Kaplan, 2016), Gencî Pîr Mehmed'in *Genc-i Le'âl'i* (Öz, 2016: 191), Eşref Feyzî'nin *Lügat-ı Feyzî (Hoş Edâ'si* (Ekici, 2021), Osman Şâkir b. Mustafâ-yı Bozokî'nin *Müselles-nâme-i Şâkir'i* (Kaya ve Ayçiçeği, 2019), Hasan Aynî'nin *Dürri'n-Nizâm'ı* ve *Nazmu'l-Cevâhir'i* (Aksoy, 1960), Hayret Mehmed Efendi'nin *Tuhfe-i Zîbâ'sı* (Düzenli, 2015), Çemişkezekli Nasûh Efendi'nin *Tuhfe-i Nushî'si* (Güler, 2016), Süleyman Hayrî'nin *Hayrî'l-Lügat'i* (Öz, 2016: 283), Vâfî'nin *Tuhfe-i Vâfî'si* (Efe, 2020) ve Elmalılı Sübûtî'nin *Nazmu's-Sıhah'ı* (Melhem, 2021) aynı minvalde tanzim edilen manzum sözlüklerdir.

3. Tevfiyye

Biyografik ve bibliyografik kaynaklarda *Tevfiyye* ve müellifi hakkında herhangi bir bilgi tesadüf edilememektedir. Eserin şimdilik bilinen tek nüshası, Süleymaniye

Kütüphanesinde Hafid Efendi Koleksiyonu “441” numarada kayıtlıdır. Bu nüsha, 17 satırlı ve talik hatlı olup müstensihî ve istinsah tarihi belli değildir. Sayfalardaki sütun sayıları değişmektedir. Kıt'a başlıkları ve bazı kıt'aların vezinleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. 1a sayfasında “Manzûme-i Lügat-i Se-zebân” ibaresi kayıtlıdır. Sayfaların üst tarafları rutubete maruz kaldığı için birçok yerde yazılarda okunamayacak derecede mürekkep dağılması söz konusudur.

Eserin ismi, mukaddime bölümünde ve eserin sonunda müellif tarafından ebced hesabı ile ilgili bilgi verilen manzumede *Tevfîyye* olarak açıkça zikredilmiştir:

Tezeyyün buldı Tuhfe Şâhidîye
Be-nâm Tevfîyye hilye Zâhidîye vr. 4a

Çün bildise kes bu hisâb-ı ebcedi
Elbet bilür Tevfîyyemüñ târîhîni vr. 31b

Klasik Türk edebiyatında onlarca örneği bulunan ve bilhassa 16. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanan manzum sözlükler, müelliflerince tür olarak “tuhfe” şeklinde adlandırılmıştır (Averbek, 2019: 76). Bu adlandırma, sadece bu türü ifade eden bir ibare olmakla kalmamış aynı zamanda bu türde kaleme alınan birçok esere de ad olmuş ve birçok müellif de bu türde kaleme aldığı eserin ismine “Tuhfe” kelimesini eklemeyi uygun görmüştür. Bazı müellifler ise yaygınlaşan bu kullanımın aksine eserlerine isim koyma konusunda farklı tasarruflarda bulunmuşlardır. Bunlardan biri de eserine “tamamlamak, yeterlilik” ve “yerine getirme” (Ahterî, 1310: 237) gibi anlamlara gelen *Tevfîyye* tesmiyesini uygun gören Zâhidî'dir.

3.1. Müellifi

Tevfîyye'nin mukaddime bölümünde müellif, az da olsa kendi biyografisine ışık tutacak bazı bilgilere yer vermiştir. Bir beyitte adının Abdurrahman olduğunu söyleyen şair; mahlasının Zâhidî, memleketinin ise Konya olduğunu belirtmiştir:

Fakîrem 'Abd-i Rahmân Zâhidîyem
Diyârı Konya âhret-zâde iyem

Tevfîyye'nin I. Mahmud'un (sal. 1730-1754) cülus tarihi olan 1143/1730 yılında kaleme alınmış olması Zâhidî'nin de bu tarihte hayatta olduğunu göstermektedir. Ancak biyografik kaynaklarda bu tarihte hayatta olup Konyalı olduğu belirtilen Zâhidî mahlaslı herhangi bir şair kayıtlı değildir.

3.2. Telif Tarihi

Tevfîyye, Sultan I. Mahmud'un (sal. 1730-1754) cülus tarihi, yani 1143/1730 yılında kaleme alınmıştır. Bu durum eserde müellif tarafından aşağıdaki beyitlerde dile getirilmiştir:

Çü Mahmûd Hân Sultân tahta âğâz
Serîr-i saltanat üzre kâdem-sâz

Çerāğ-ı devleti olsun ber-efrüz
Du'acısı heme halklar şeb ü rüz

'Adālet bāb olsun dā'imā bāz
Aña şevket terahhum ola dem-sāz

Anuñ yümniyle rāhat oldı çün nās
Silindi āyīne-dilden heme pās

Eserin telif tarihi olan 1143 yılı, eserin sonunda yer alan beyitlerin ikinci mısralarında da ebced hesabıyla ayrıca verilmiştir:

Ebced hesabı üzre şay bu mışra'ı
Tevfiyye bākī 'Abd-ı Rahmān kaldı (1143)

Bu tuhfē tārīhin bu mışra'dan şümār
Senden de bākī 'Abd-ı Rahmān pür-'uyār (1143)

3.3. Şekil ve Muhteva Özellikleri

3.3.1. Şekil

Arapça-Farsça-Türkçe manzum bir sözlük olan *Tevfiyye*; mukaddime, kelimelerin anlamlarının verildiği sözlük bölümü ve hatimedden müteşekkildir. Eserdeki beyit sayısı, 635'tir.

Eserin 85 beyitlik mukaddime bölümü, mesnevi nazım şekliyle yazılmıştır. Bu bölümde müellif; geleneğe uygun olarak hamdele, salvele ve münacattan sonra eseri yazma sebebini açıklamıştır.

*Tuhfe-i Şahidi'*ye benzer bir eser yazma fikriyle zaman geçirirken Sultan Mahmud'un tahta geçtiğini belirten şair, ona duada bulunduktan sonra;

Çü Mahmūd Hān Sultān tahta āğāz
Serīr-i saltanat üzre kadem-sāz

Çerāğ-ı devleti olsun ber-efrüz
Du'acısı heme halklar şeb ü rüz

lugat ilminin önce Arap sonra Fars ilmi olduğunu, özellikle dil öğrenmeye yeni başlayanlar başta olmak üzere herkesin ihtiyaç duyduğu birçok lugat gördüğünü söyleyerek kendisinin de böyle bir eser kaleme alma azminde olduğunu ifade eder:

Lüğat 'ilm-i 'Arabdur şoñra Fāris
Heme tālibleleri efzāda fāris

Lüğat gördüm kamuya lāzım olmuş
Huşūşā mübtedīye elzem olmuş

*Fakîh ü hâş u 'avâm muhtâc getürmiş
Dahı küttâb dîvân Fûrs yazarmış*

*Murâdum üzre bir nazm eyleyem hoş
Görenler olmaya 'abdîn ferâmûş*

Osmanlı manzum sözlük geleneğinde birçok manzum sözlük tanzim edilmiştir. Ancak bu eserler içerisinde en çok beğenilip okunan *Tuhfe-i Şâhidî* olmuştur. Bu eser, çokça okunup istinsah edilmekle kalmamış aynı zamanda birçok müellif tarafından da tanzir edilmiştir.¹ Zâhidî de *Tevfiyye*'sini *Tuhfe-i Şâhidî*'ye nazire olarak kaleme almıştır. Nazım ve nesir türünde birçok eser gördüğünü söyleyen müellif, bunlar içinde en sahih olanının Şâhidî olduğunu, maksadının da böyle bir eser yazmak olduğunu ifade eder:

*Ki çok zîbâ kütüb gördüm ber-efrâh
Nazım neşr ile tedvîn-kerdedür dahı*

*Ki her biri ma'ârif üzre nessâh
İderlermiş birinden biñini şâh*

*Çamudan Şâhidî zîbâdur esâh
Melâhat kişveri a'lâ vü şâmiñ*

*Ki derc itmiş cevâhir dür fevâ'id
Zevâhirler getürmiş çok fevâ'id*

*Selîs şühûdur hâdden zevâ'id
Aña ra'nâ luğati nazm-ı Şâhid*

*Dilerdim ben de yazam aña mânenî
Okuyanlar murâdına resânend (Muk. 19-24)*

Manzum sözlük müellifleri eserlerini yazmaya başlamadan önce mensur sözlüklerden kelime derleme çalışmaları yapmışlar, daha sonra derledikleri kelimeleri nazmetme yoluna gitmişlerdir. Bazı müelliflerin kullandıkları mensur sözlükleri eserlerinin sebab-i telif kısmında belirttikleri görülmektedir (Öz, 1996: 71). Zâhidî de mukaddimesinde Buhârî², Cevherî³ ve Ahterî'den⁴ bahsederek bu müelliflerin sözlüklerinden istifade ettiğini ihsas ettirmiştir:

¹ *Tuhfe-i Fedâî* (Yakar, 2007), *Müfîdü'l-Müstefîdîn* (Eliacık, 2013), *Nazm-ı Ferâ'id* (Yakar, 2009), *Nazmu'l-Leâl* (Aksoy, 1960), *Manzûme-i Keskin* (Kılıç, 2007) ve *Hoş Edâ* (Ekici, 2021) *Tuhfe-i Şâhidî*'ye nazire olan eserlerden bazılarıdır.

² Yapılan taramalar neticesinde bu isimde hazırlanmış herhangi bir sözlüğe tesadüf edilememiştir.

³ İsmail b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce) tarafından kaleme alınan Arapça sözlük. Eser; *Muhtaru's-Sihâh*, *Tâcü'l-Luga*, *Sihâhu'l-Arabîyye* veya *Sihâhu'l-Luga* olarak da bilinir (Kılıç, 2010: 356).

⁴ *Ahterî-i Kebîr* olarak bilinen eser, Arapça-Türkçe muhtasar bir sözlük olup Muslihuddin Mustafa el-Karahisarî (ö. 968/1560-61) tarafından 952/1545 yılında Kütahya'da tamamlamıştır (Kılıç, 1989: 184).

*Buhārī Cevherīye Ahterī hāş
Olup dürrī cevāhirlere ğavvāş*

*Yazardım gördüğümce böyle mahşûş
Kamusın eyledim bir levha merşûş (Muk. 40-41)*

Tevfiyye'nin sözlük bölümü 28 kıt'adan müteşekkildir. Tertiplerinde kafiyelerin göz önünde tutulduğu bu kıt'aların ilk 27'si, huruf-ı heca tertibi üzere elif harfinden ye harfine kadar alfabetik bir düzende tanzim edilmiştir. 28. ve son kıt'a ise mesnevi nazım şeklinde olup sayısı 3 ile 15 arasında değişen beyitler, başlıklar hâlinde alfabetik olarak kendi içinde sınıflandırılmıştır. Bu kıt'ada "şın, sad, dad, tı, zı" ve "ayn" harflerinde kafiyeli kelimelerin olmayışı eldeki nüshanın eksik olabileceğini düşündürmektedir.

Yukarıda değinildiği üzere *Tevfiyye*, *Tuhfe-i Şâhidî*'ye nazire olarak kaleme alınmıştır. Zâhidî, eserindeki kelimelerden Farsça olanların büyük çoğunluğunu *Tuhfe-i Şâhidî*'den alarak bunların Arapça karşılıklarını eklemekle iktifa etmiştir. Bu anlamda *Tevfiyye*'deki birçok beytin *Tuhfe-i Şâhidî*'deki beyitlerle arasındaki benzerlikler dikkat çekici boyuttadır. Hatta bu benzerlikler yer yer nazire ilişkisinden de uzaklaşarak tazmin boyutuna kadar gitmiştir. *Şâhidî*'deki beyitlerle büyük benzerlikler gösteren beyitlerde ya vezin gereği bazı kelimelerin yerleri değiştirilmiş ya da kelime eklenip çıkarma gibi çok küçük değişikliklere gidilmiştir. Şairin bu türden tasarruflarına örnek olması hasebiyle hem *Tuhfe-i Şâhidî* hem de *Tevfiyye*'deki beyitlerden birkaçı aşağıda gösterilmiştir:

Tuhfe-i Şâhidî:

*Çoğmuşa dirler kendide kende
Bügsüst'üzülmüş çopmuşa kende (İmamoglu, 1993: 94)*

Tevfiyye:

*Çoğmuşa müntin kendide kende
Bügsüst üzülmüş çopmuşa kende (Kıt. 16/3)*

Tuhfe-i Şâhidî:

*Lâf urup söz çiyne me ya'ni melend
Hem yavuz olan harun oldu vü tünd (İmamoglu, 1993: 137)*

Tevfiyye:

*Söz çiyne me lâf urma lâ-taşlef melend
Yavuz olan hayvân harun hem dalı tünd (Kıt. 28/20)*

Manzum sözlüklerde kıt'a sonlarında, kıt'aların nazmında kullanılan bahir ve vezinlerin bilinip bu vezin üzere kolayca ezberlenmesi amacıyla aynı vezinde bir ya da iki takti beyti yazılması çok yaygındır. Bu beyitlerde bahrin adı söylenir ve veznin tef'ileleri yazılır. Bir beyitlik takti beyitlerinde veznin tef'ilelerine ilk mısradan, iki beyit olanlarda ise üçüncü mısradan yer verilir (Öz, 1996: 65).

*Tevfîyye'*de de mevcut 28 kıt'anın hepsi hem başlarında hem de sonlarında olmak üzere takti beyitlerine sahiptir. Ancak 11. kıt'a hariç bütün kıt'aların başında ikişer takti beyti yer alırken; 5, 7, 11 ve 15. kıt'aların sonlarında birer takti beyti bulunmaktadır.

Şair, manzum sözlüklerde karşılaşılan yaygın geleneğe uygun olarak kıt'a başlarında bulunan bu takti beyitlerinin ikincilerinin ilk mısralarında veznin tef'ilelerine yer vermiş; ikinci mısralarda ise bahir adlarını ve bunların sahip oldukları bazı özelliklere değinmiştir. Ayrıca 2., 5., 6., 7., 8., 9., 11., 14., 15., 16. ve 23. kıt'aların sonundaki takti beyitlerinde de bahir adları verilmeden vezin kalıpları tekrar söylenmiştir:

*Çonçe-dehen sükker-i leb mest-i harâb şarâb nûş
Al yañak sîb-zekân mûy-miyân bî-hûş*

*Müfte'iliün müfte'iliün müfte'iliün fe'ülün
Tayy-i habn kaţ'-ı recez hoşça güzeldür nikû hoş (Kıt. 15/1-2)*

Kıt'aların sonunda yer alan takti beyitlerinin en bariz vasfı, Arapça-Farşça-Türkçe olmak üzere üç dilden biriyle yazılan bir mısran diğer dillerdeki tercümesine yer verilmiş olmasıdır.⁵ Tercümesi yapılan bu cümleler, büyük oranda *Tuhfe-i Şâhidî*'deki kıt'aların sonunda yer alan Farşça-Türkçe birbirinin tercümesi olan cümlelerin bazı eklemeler ve bu dildeki cümlelerin Arapça karşılıklarının verilerek yeniden tanziminden ibarettir.

*Leke'l-hüsn inne terakke bi-seyyidü'd-dîn da' kezâlik zâ
Saña yigireg ki kul olasın dîn ulusına ço bunu onı*

*Betu bihter-i rehî ki şevî be-büzürg-i dîn bihil in ü an
Huşul-ı edeb olursa eger 'azîz olasın sen itme gümân (Kıt. 12/10-11)*

3.3.1.1. Vezin

Tevfîyye''deki 28 kıt'ada hezec, remel, recez, mütekârib, basît, müctes ve kâmil olmak üzere yedi bahre bağlı on sekiz farklı kalıp kullanılmıştır. Kıt'aların yazılmış oldukları bahir ve kalıp dağılımı aşağıdaki tabloda gösterilmiştir:

Bahir	Kalıp	Kıt'a Numarası
Hezec	<i>mefâ'iliün mefâ'iliün mefâ'iliün mefâ'iliün</i>	4, 17, 19, 20
	<i>mef'ülü mefâ'iliün mefâ'iliün fâ'iliün</i>	8
Remel	<i>fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât</i>	3, 7, 12, 18

⁵ Bu uygulama başta *Tuhfe-i Şâhidî* olmak üzere Şeyh Ahmed Antakî'nin *Se-Zebân*'ı (Ölker, 2013), Mustafa Hâkî el-Üsküdârî'nin *Menâzîmü'l-Cevâhir*'i (Arslan, 2011) ve Hasan Aynî'nin *Nazmu'l-Cevâhir*'i (Aksoy, 1988) gibi bazı manzum sözlüklerde de rastlanmaktadır.

	<i>fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün</i>	10, 24
	<i>fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fa'</i>	23
	<i>fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fe'ülün</i>	13
Recez	<i>müstef'ilātün müstef'ilātün</i>	26
	<i>müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün</i>	1, 2, 6, 14
	<i>müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün</i>	28
	<i>müstef'ilün müfte'ilün mefā'ilün fā'ilün</i>	9
	<i>müfte'ilün müfte'ilün müfte'ilün fe'ülün</i>	15
	<i>müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün fa'</i>	16
	<i>müstef'ilātün müstef'ilātün müstef'ilātün müstef'ilātün</i>	22
	<i>müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün fe'ülün</i>	25
Mütekârib	<i>fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül</i>	5
Basît	<i>müstef'ilün fā'ilün müstef'ilün fa'lün</i>	11
Müctes	<i>müstef'ilün fā'ilātün müstef'ilün fā'ilātün</i>	27
Kâmil	<i>mütefā'ilün mütefā'ilün mütefā'ilün fe'ilün</i>	21

Müelliflerin mısraların aruza tatbikinde hataya düşmeleri manzum sözlüklerde yaygın olarak karşılaşılan bir durumdur. Zâhîdî de birçok müellif gibi birtakım aruz kusurlarına düşmekten kurtulamamıştır.

3.3.1.2. Kafiye

85 beyit tutarındaki mesnevi nazım şekliyle yazılan mukaddimede mukayyed ve müesses kafiyeler de görülmekle birlikte daha çok mücerred ve mürdef kafiyeler tercih edilmiştir. Sözlük kısmını teşkil eden ilk 27 kıt'anın 14'ü mücerred (1, 2, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 13, 16, 17, 18, 19, 25), 11'i mürdef (3, 11, 12, 14, 15, 20, 21, 22, 23, 24, 27), biri ise mukayyed (26) kafiyevidir. Başlıklar hâlinde mesnevi nazım şekliyle yazılan son kıt'ada ise büyük oranda mürdef kafiye kullanılmıştır.

3.3.2. Muhteva

Teofiyye'nin sözlük kısmını teşkil eden kıt'alarda 1400 civarı Arapça, 1500 civarı Farsça ve 1300 civarı da Türkçe kelime veya ibarenin karşılığına yer verilmiştir. Beyitlerde anlamı verilen kelime sayıları farklılık arz ettiği gibi bu kelimelerin tertibinde kaynak dil olarak öncelik sırası da gözetilmemiştir. Karşılıkları verilen kelimelerin büyük çoğunluğunda ilk sırayı Arapça veya Farsça kelimeler almaktadır:

*Aşfer şaru zerd gök kebūd ezrak siyeh ne
Esved kara ebyaz beyāz sepīd sefid aq*

*Ahmer sürh dindi kızıl ahzar yeşildür
Sebz hızar nıl çivoid gezîne tokmak (Kıt. 16/5-6)*

Aynı şekilde kıt'alarda karşılığına yer verilen kelimelerin birbirleriyle anlam münasebetinden yani tematik anlamda belli bir tertip düzeninden uzak oldukları görülmektedir. Her ne kadar müellif, bazı kıt'alarda birbiriyle anlamca mütenasip kelimeleri bir araya getirmiş olsa da bu durumun kıt'aların geneline teşmil edildiğini söylemek mümkün değildir. Mevsimler ve ay isimlerinin karşılığının verildiği 13. kıt'a ile fiillerin mastar şekillerinin tercih edildiği 7. kıt'ada anlam ve şekilce mütenasip kelimeler tanzim edilmiştir:

*Çeşîden zevk tatmaqdur ekel hürden yimek emmek
Mezîdendür mekîden maş bi-ğurrîden ne añranmağ*

*Şitâbîden ne ta'cîl ivmege meks eglemek fincâ
Tematîddür gerinmek hem tedahrecdür yuvalanmağ (Kıt. 7/9-10)*

Eserde kıt'alar bazında tematik bütünlüğün elde edilmesinde zorlanılmış olursa da beyit bazında birçok yerde buna muvaffak olunduğu görülmektedir:

*Åzer âteş nâr od engişt fehm dindi kömür
Cemre ahker kırmızı kor köz dürrür dirler zelek (Kıt. 8/6)*

*Arı kendü nah[ı]l küvâre kovandur didilerse
Şüküfeye zeh[ı]r çiçek şeh[ı]ld di engübîne bal (Kıt. 10/5)*

Manzum sözlüklerde tercih edilen kelimelerde daha çok isim kökenli kelimelere yer verilmiştir. *Tevfîyye'*de de bu yaygın temayüle sadık kalınmakla birlikte çeşitli fiillere yer verilmiştir. Çekimli veya emir kipli hâlleriyle karşılaşılan birkaçı dışında fiillerin genellikle mastar şekilleri tercih edilmiştir:

*Hırâmîden hırâşîden tebahtür hadşe ber-tertib
Şalınmağ şirmalamakdur neseçdür bâften örmek*

*Demîden nefh üfürmek dâmîden tezriyye şavırmak
Gajîden göti üstine gidüp [hem] dahı sürtünmek (Kıt. 9/7-8)*

Karşılığı verilen ibarelerin genellikle kelimelerden müteşekkil olması manzum sözlüklerin genelinde görülen ortak özelliklerden bir diğeridir. Ancak bu eserlerde kelime öğretimi dışında bazı vezin ve gramer bilgilerinin öğretimi de hedeflendiği için zaman zaman kısa cümle şeklindeki ibarelerin de karşılığına yer verilmiştir. Zâhidî de bu amaca matuf olarak yer yer kısa cümlelerden ibaret olan söz kalıplarını kullanmaktan geri durmamıştır:

*Borcuñ öde vâmet güzâr edâ_ente deynek hem dahı
Püştem bi-hâr arkam kaşı hakk ente zahrî durma hiç (Kıt. 6/15)*

*Dil mâ zeheb kalbinâ reft gönlümüz gitdiye
Lem tâ'et ba'd mî-niyâmed gelmedi yine bâz (Kıt. 11/6)*

Karşılıkları verilen bazı kelimelerde hedef dillerden birinde aynı anlamı haiz birden fazla kelimeye yer verilmiştir. Aşağıdaki beyitlerde Türkçe kinini ödeşmeğe karşılık Arapça “*cezā*”, *mükāfāt*, ‘*ivaż, aḥz*” ve “*intikām*”; çiftçiye karşılık ise “*ḥarrāş, ekkār, zerrā*” ve “*fellāh*” kelimeleri verilmiştir:

Hem cezā’ hem di mükāfāta ‘ivaż aḥz intikāmdur
Kīnin ödeşmege dindi daḥı hem pādāş keyfer (Kit. 10/20)

Çiftçiye ḥarrāş dinür ekkār hem zerrā’ dinür
Hem daḥı fellāh bezrger maḳbizadur deste şap (Kit. 3/11)

Birçok yerde birbirinin karşılığı olan kelimelerin üçünün de aynı mısra içinde verilmeyip sonraki mısralara hatta sonraki beyitlere sarktığı görülmektedir. Bu tarz tasarrufların serdedilen kelimelerin vezne uydurulma mecburiyetinden kaynaklandığı açıktır. Aşağıdaki beyitlerin ilkinde Türkçe “yağmur”, Arapça “maḫar” kelimelerinin karşılığı olan Farsça “*bārān*” kelimesi ikinci mısraa sarkmıştır. Aynı şekilde bu beytin ikinci mısraındaki Arapça “*ḳavs*”, Türkçe “*yay*” olan kelimelerin Farsça karşılığı olan “*kemān*” kelimesi ise bir sonraki beyte sarkmıştır:

Şeb-nem ne jāle çih [ü] ğaym ebr bulut yağmur maḫar
Bārān seḫāb ḥulḳūm gelū boğaz nāy ḳavs dindi yay

Daḥı kemān öküz baḳar gāv bağal ester ḳaṭır
Etān ḥumār ḫardur eşek esb at feres hem kürre ṭay (Kit. 1/10-11)

Teḫfiyye’de birçok manzum sözlükten farklı olarak dikkatleri çeken özelliklerden biri de Arapça, Farsça ve Türkçe kelimeler dışında Kıbtice ve Rumca bazı kelimelere yer verilmiş olmasıdır. Mevsimler ve ay isimlerinin verildiği 13. kıt’ada 12 Kıbtice, 13 de Rumca kelimenin karşılığı verilmiştir:

Evveli eylül Fūrüsde māh-ı behmen dinildi
Ḳıbtīde tevṭ didilerse Rūmlar dir setoros

Māh-ı şānī teşrīn-i evvel Ḳıbtīce babe babe dinür
Fārīsīde dindi isfendārmüz Rūm oḫtoros (Kit. 13/15-16)

Manzum sözlükler, kaleme alındıkları dönemlerde dil öğretimine yardımcı olmak dışında ihtiva ettikleri zengin dil malzemeleri bakımından da oldukça önemli eserlerdir. Bu eserler, aynı zamanda canlı bir mefhum olan dilin tarihi seyir içinde maruz kaldığı değişimlerin en iyi şekilde takip edilebilme imkânına da sahiptir. Bu anlamda dildeki değişimlerin en somut örneklerinden birisi de arkaik olarak adlandırılan ve güncelliğini kaybederek kullanımdan düşmüş kelimelerdir.

Teḫfiyye de yazılmış olduğu dönemdeki Türkçenin sahip olduğu kelime zenginliğine katkı sağlayan ancak çeşitli sebeplerle günümüzde kullanımdan düşmüş bazı kelimeleri bünyesinde barındırması bakımından önem arz etmektedir. “Bağaltak

(Kıt. 28/95), biti (Kıt. 7/10), dumrı (Kıt. 1/15), duşak (Kıt. 28/149), dölenmek (Kıt. 10/5), egindü (Kıt. 28/49), gıcık (Kıt. 28/36), giñ (Kıt. 28/16), günü (Kıt. 28/116), ılkı (Kıt. 28/63), iglü (Kıt. 28/47), kendirik (Kıt. 28/152), kıcı (Kıt. 1/12), kıcık (Kıt. 28/12), kırnaç (Kıt. 21/4), kiçi (Kıt. 28/141), kilindür (Kıt. 28/139), kiri (Kıt. 14/8), kösem (Kıt. 6/9), mamı (Kıt. 28/61), şamra (Kıt. 12/4), senit (Kıt. 3/15), şığın (Kıt. 28/122), siñildemek (Kıt. 28/40), tağan (Kıt. 23/14), talabımak (Kıt. 19/14), taru (Kıt. 28/83), tınas (Kıt. 28/55), uğrı (Kıt. 28/32), ülü (Kıt. 22/6), yavaşa (Kıt. 28/149), yaraç (Kıt. 28/64), yegin (Kıt. 14/4), yıylağç (Kıt. 28/152)" ve yoş "(Kıt. 14/4)" eserde karşılaşılan bu kabilden kelimelerdir.

4. Tevfiiyye'den Örnek Kıt'alar El-Kıf'atü'l-Ülâ

1. İncü cevâhirdür dişüñ lâle gibi hamrâ yüzüñ
‘Anber қоқар şārā saçüñ nergis baқar şehlâ gözüñ
2. Müstef ilün müstef ilün müstef ilün müstef ilün
Baһr-ı Recez dindi buña sâlim ola cümle sözüñ
3. **Allâh** Tañrı *İzîd* ü *Yezdân* **Hâlık** u **Vâcib** *Hudây*⁶
Ferzâne ne *büzürg* ‘**azîm** ulu vü **hâdî** *reh-nümây*
4. Yol göstericidir **nebî** Haқdan haber viren **resûl**
Peygambere bay *tüvânger*dür **ğani** ‘**â’il** *gedây*
5. Yoһsul **faķîr** dudak **şefeh** *leb ruh* yañak **had** *çeşm* göz
Dîde ‘**ay[ı]n** *rûy* **vech** yüz *dest* el **yed** ayak **ricl** *pây*
6. *Müjgân* müje kirpik **hüdüb** kulaç **üzün** *güş düş* omuz
Minkeb ‘**aķıl** uş *hüş* durur *zûd* tiz **serî**‘ *rûd* **nehr** çay
7. Dütün **duĥân** *dûd bûd* idi **fâre** şıçan *müş* **erd** **daķîk**
Un *kârd* **sikkîn** di bıçaç *peykân* **naşl** *demren* nümây
8. Daĥı süñü **remĥ** *zih* kiriş *nâvek* **veter** *tîr* oç **seh[i]m**
Gök *âsumân* *çarĥ* u **felek** ġayrı **zemîn** yir **arż** *cây*
9. **Beyzâ** **zükâ** **yüh** **şems** **şarık** *âfitâb* ĥurşîd güneş
Hür ‘în daĥı **şehr** ü **ķamer** *meh-nev* **hilâl** hem *mâh* ay
10. *Şeb-nem* ne *jâle* çih [ü] **ğaym** *ebr* bulut yağmur **maţar**
Bârân **sehâb** **hulķüm** *gelû* boğaz *nây* **ķavs** dindi yay

⁶ Beyitlerde Arapça kelimeler koyu, Farsça kelimeler ise yatık yazılmıştır.

11. Dağı *kemān* öküz **bağar** *gāv* **bağal** *ester* kaşır
Etān **hımār** *hardur* eşek *esb* at **feres** hem *kürre* tay
12. **Mühre** **müh[ü]r** *mādyān* **hicr** kışrak deve *üştür* **cemel**
Serc *zīn* eger *fitrāk* *semūt*⁷ terki ceres hem *çañ* *derāy*
13. **Bāṭıl** ‘**abeş** *bī-hūde* *yāfe* **lağv** **hezeyān** söz ki *ū*
Söyleyici **terşih** *yāve-gū* hem **mağğ** hem di *jāj-hāy*⁸
14. **Ḳānūn** *çeng* **nākır** durur **nāḳūr** **şūr** *şeştā* durur
Ṭānbūr hem **ṭunbūr** durur *düdük* *didük* **mizmār** *nāy*
15. İklik *kemān* *çedür* **rebāb** **berbaṭ** *ḳopuz* *Jengice* ‘**ūd**
Dumrı *def* *Türkicedür* **deff** ‘Arab **teşdid-i yāy**
16. Bu sözümi *hāṭırda* *ṭut* *aç* *gönlünüñ* hep *pasını*
Hāzā *kelāmī* ‘*hıfaz* *hüve* ‘*ftaḥ* ‘*afne* *ḳalbıke* *şadāy*
17. *İt* *sūhanum* *yādgır* hem *jeng-i* *dilet* hem *mizedāy*
Kim bu *kitābı* *oḳıya* her ‘*ilm* *olur* *aña* *ḳolay*

El-Ḳıṭ‘atü’ş-Şāniyetü

1. ‘*Uşşāḳlaruñ* *mihmānisuñ* *derdlileruñ* *dermānisuñ*
Dil-berleruñ *sultānisuñ* *bedr* *ḳamer* *yüzüñ* *senüñ*
2. *Müstef ilün* *müstef ilün* *müstef ilün* *müstef ilün*
‘*Ömrüñ* *uzun* *cismüñ* *şanem* *sālim* *Recezden* *hoş* *senüñ*
3. *Git* **ruḥ** *bi-rev* söyle *bi-gū* **ḳal** gel **te‘al** **helüm** *biyā*
Ez-çi *neden* **mimmā** *nite* *çün* **keyfe** **lem** *niçün* *çerā*
4. *İç* *tona* *şalvār* *āstīn* **kümm** *ü* **serāvīl** *eyleseñ*
Gömlek **ḳamış** *pīrahene* *ḳaftāna* di *cāme* **ḳabā**
5. *Gökçek* *nağz* *dağı* **melih** *beyni* *mağz* **muḥ** *u* **dimāğ**
Ẓıfda ‘**vezağ** *ğük* *çağrdur* *ya‘nī* *dinür* *bir* *ḳurbağa*
6. *Terçe* *deriçe* *pencere* *dindiye* *ger* *der* **bāb** *ḳapu*
Peyğüle **zāviye** *bucaḳ* *gūşe* **beyt** *ev* **dār** *serā*
7. *Orta* **vasaṭ** *dağı* *miyān* *hış* **aḳrabā** *hışma* **ḳarīb**
Ḳavm **ḳabile** **raḥṭ** *tebār* **şāhib** *bilişe* *āşinā*

⁷ Semūt: semūt N.

⁸ Vezin tutarsız.

8. Yād **ecnebî** *bîgānedür perestār* qaravaş **hādime**⁹
Māder ana ümm eb peder ata dede **cedd**ür *niyā*
9. **Sinnevr kıtt** u *gürbe* di **haytal kaṭif** *hirre* kedi
Telle faḳa fahḥ u **şerek** *dāma* duzağ **cānib** *yaña*
10. *Nām* ad **is[i]m** *bāmdād* **şubḥ** *bām* tañ **seher** *vaḳti* ise
Hem şām ‘aṣiyy **mağrib** *şebāngāh* dindi aḥşām **mesā**
11. *Ṭuz* **milḥ** *nemek* etmek **hub[u]z** *nān* et **lah[i]m** *gūşt* *māst* yoğurd
Dūğ **maḥīz** *bozca* aṣa tutmac hem di *mastabā*
12. Buğdaya *gendüm* **hinta bürr** *erzen* taru **kaḥḥ** *arpa* *cev*
Dirler **şa‘ir** *bögrülceye* iki lisānda **lūbiyā**
13. Arğa arıḳ *kārīz* **kanāt**¹⁰ **mizāb** *oluḳ* di *nāvdān*
Degirmenüñ üç nev‘inüñ yıl döndürendür *āsiyā*
14. Bir nev‘ini şu döndürür **tāḥūn** *dinür* hem *āsiyāb*
Bir nev‘ini at döndürür *ḥarās* di hem daḥı **reḥā**
15. Hem-çü tu kes mişlüñ eḥad sencileyin kimse *merā*
Mī-nenümāyed *lā-yerā* görünmez ileyye baña
16. *Müstef ilün müstef ilün müstef ilün müstef ilün*
Gel şāhlaruñ serdārisin cānlar heme ḳurbān saña

El-Ḳıṭ‘atü’s-Sābi‘a

1. Yā İllāhī dūr olaldan bulmadum aṣlā feraḥ
Merḥamet ḳapusını aç oḳuram innā fetaḥ
2. *Fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilātün fā‘ilün*
Ḥazf ile geldi Remel buldı gökler hep feraḥ
3. *Mī-çeked* **yaḳtır** tamar **dem** ḳan *ḥündür* cān **rūḥ**
‘Arḳ tamar *reg* *müşt* yumruḳ **emş** git dindise **ruḥ**
4. Di **müheyyā** *ārāste* düzülmüşe *bisyār* **keşir**
Çoḳ **simāt** ḥ ān di **ta‘ām** şofra **cez[i]r** çikek **melih**
5. *Bāz-güne* ‘aksine **ma‘kūs** *gül-güne* *figer*
‘Umzetun *ḳızılçaya* çirkine *zişte* [vü] **ḳabih**

⁹ Vezin tutarsız.

¹⁰ kanāt: kanat N.

6. Dürlü dürlüdür **mülevven** *gün-e-gün* di *ser-nigün*
Baş aşağı **mün'akis** açmak *güşü* dendür **fetaḥ**
7. Di **beden cisme cesed** şahşa **ṭalel cüsmān zāt**
Gevede ten **ḥavbā kevn hestī būden** **nefs mühce r[ū]ḥ**
8. Daḥı *rūde* dür bağırsaḥ hem **mi'ā** bögrek nedür
Külye öyken *gurde* şüş **ri'e** dürür ḳavl-i eṣaḥ
9. Eyegü *pehlū* **zıl'** yan küşt **cenb** uca sürün
Dizge **mencā reste** ḳurtulmuş muḳayyed baḡlu biḥ?
10. *Beste mūy* ḳıl **şa'r ḥāme kilḳ** **ḳalem nāme** biti
Hem **şahīfe** dindi **mektūba** mürāsele_it feraḥ
11. **Şevb** yalmaḳ ṭon *biyefşān* **inteşir** şaḥ incü *dür*
Şıç *birī* **ḡavvaṭ bişāş** bil işe ol sen müsteriḥ
12. Ur *bizen* **izrab** ḳopar **aḳla' bikün bihrāş** ḳuş
Ḳay' *tırāş* yon **ḥalk temeddūḥ** kendüyi itmek medḥ
13. Bir **eḥad** *yek vāhid işnā* *dü* iki üç *se* **sülüş**
Çār dört **erba' ḥams** beş *penç şeş* **sitt** altı şaḥ
14. **Seb'a** yedi *heft heşt* sekiz **semān nüh** ne ṭoḳuz
Dindi **tis'a** on *'aşer deh dürüst* temāmdur **şahīḥ**¹¹
15. *Bist 'aşrīn* yigirmi *sī* **seleşün** hem otuz
Erba'in *çil kırḳ pençāḥ* elli **ḥamsün bād riyāḥ**
16. *Şaşt* **sittün** altmışa *heftād* **seb'un** yetmişe
Seksene *heştād* **semānün** di *neved* **tis'un** şerḥ
17. Daḥı ṭoḳsan şad **mi'e** yüz biñ *hezār* **elf 'add** şay
Di *şümār* **cerreb** şınadı *mikün āzmün* ḳıl felāḥ
18. Enderün **aḥī be-dāḥil** iḳerü gel ey aḥī
'An-fehimet *ger şināsī* añlar iseñ ol ferīḥ
19. *Verne illā* yoḥsa *mīmān der-birün* ḳal ṭaşrada
Ente ḳıf fī ḥāric olma bizümle *rāḥ-be-rūḥ*?
20. *Fā'ilātün fā'ilātün fā'ilātün fā'ilün*
Aldanur ol kimseler kim oldılar bunda ferīḥ

¹¹ Vezin tutarsız.

El-Ḳıṭ'atü's-Sādise 'Aşer

1. Yâ Rabb *sevbum* mevc-i deryâdan daḥı çok
Lîkin *gufrānuñuñ pâyān[1]* hiç yok
2. [*Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün fa'*]
Baḥr-ı recez maḥzûf ma'ḳûş böyle bulduk
3. Çeşme bînar 'ayn *kûze* gör dinildi bardak
İsteme **lâ-taleb** *mecûy cûy* **nehr** ırmak
4. *Endâḥten* atmak **remy esfel** aşağı
Tarḥ ḥazf ilkâ' iskât *fürü-efkenden* bırakmak
5. **Aşfer** şaru *zerd* gök *kebūd* **ezrak** siyeh ne
Esved kara **ebyaz beyâz** *sepîd sefid* ak
6. **Aḥmer** *sürḥ* dindi kızıl **aḥzar** yeşildür
Sebz ḥızr nîl çivid *gezîne* tokmak
7. **Mihcen** *laht* **mikma'** çomak katı **şulbdur**
Saht şedîd nâ'im *nerm* dindise yumşak
8. İri **galîz** daḥı *dürüş* *kef* aya **râḥa**
Avuç durur *nâḥun* **zufr ḥâfir** di tırnak
9. **İşba'** ne *engüş*-i *siturg* **ibhām** büyügi
Sebbābe vasaṭı bi-naşr u **minşar** di barmak
10. Kiçisi *kalûc* yumruk *müş* hem di avuç
Keştî **fûlk cāriye** gemi **sefine** zevrak
11. **Şîb** *hecl* iniş yokuş *firâz* **şāmiḥ** *bülend*dür
'**Âlî refî'** yüksek **süfl** *pest* **sāfil** alçak
12. Bi-rehid ân-kes min necā an-şüd *hirāsān*
Kān ḥā'ifen ḳurtuldu o kimse_öldi ḳorḳak
13. [*Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün fa'*]
'İlm iledür rif'at iki 'ālemde ancak

El-Ḳıṭ'atü's-Sābi'a 'Aşer

1. Cür'et itmeme bā'ış Kerîm ismüñ dūrür ancak
Ḳapuña yüz sürüp geldüm Ğafūr ismüñledür ancak

2. [Mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün]
Hezec sālim ile feryād fiğānlar hep saña ancağ
  3. *Firīb* aldama **ğud'a** *firībiden* di aldanmağ
Tabaşbuşdur semallağ *cābulūsdur* kişi yaldanmağ
  4. *Keşiden* **incirār** çekmek *güşāden* **feth** idüp açmağ
Bimengīden tarilup kaçıyup hergiz duduldanmağ
  5. *Ġunūdendür* ımızğanmağ **nü'ās nevm** *bihusbiden*
Be-bāliş ser-nihāden baş koyup yaşduğı yaşdanmağ
  6. Uyumak **itteke'en bi'l-visādedür** mürekkebdür
Ma'anī üzre efrādlar bulara sen güzelce bağ
  7. *Pesendiden* begenmek **irtizā** dindi *serāyiden*
Teğannī dindi ırlamak *bişermīden* ne utanmağ
  8. **Ĥayā** ile **ħacālet** hem edeb tāc nūr-ı Rabbānī
Gerekdür herkese giyüp o da şāhib-ħayā olmak
  9. *Çeşiden* **zevk** tatmağdur **ekel ħürden** yimek emmek
Mezīdendür mekīden **maş bi-ğurrīden** ne añranmağ
  10. *Şitābiden* ne **ta'cīl** ivmege **meks** eglemek *fincā*
Tematīd gerinmek hem **tedaħrecdür** yuvalanmağ
  11. Ki *ğaltīden* çerīden **reta'** otlamak u *āğışten*
Ne **teblīl** ya'ni bir şey' koyup şu içre işlamak
  12. Nedür **meblūl mine'l-ğays** dimenüñ ma'nisi dirseñ
Şuden terdür *zi-bārān* ya'ni yağmurdan işlamak
  13. Bih ez cānist ĩn güftār eger tū mīküni bāver
Ve hāzā'l-ķavlü min rūħ-ı melīhin lev-tüşaddıķuh
  14. Bu söz yegdür ki cāndan ger ider iseñ inanmağ
Ziyāde uşlıluğdandur işini uşlıya ŧanmağ
- El-Ķıŧatü'l-İşrīne**
1. Tamāmdur cümle endāmuñ yañağunđa gerek bir ħāl
Temāşā itmege hoşdur ŧoķınduğça aña ferħāl
  2. [Mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün mefā'īlün]
Hezec sālim görüldükçe ħicāb ķalkar aña derħāl

3. **Herem fertüt** bunamış **şeyh fânî yefn pîr** ü **zâl**
'**Acüz şehle** '**acûze pîre-zen** kararı **sene** yıl **sâl**
4. Dahı '**âm havl Süreyyâ** Ülker ü Pervîne **kehkeşân**
Mecerre hem şamanuğrısına dirler abaya **şâl**
5. Arı **kendü nah[ı]** **küvâre** kovandur didilerse
Şükûfeye zeh[i]r çiçek **şeh[i]**d di **engübîne** bal
6. **Züvâbe** **gîsû** vü **kâkül** bölük şaça **zülüf** dirler
Şafîre örili **merğül** şarkuğı anuñ **ferhâl**
7. **Sibâta** hem **sebit** yigid **fetâ cevân** oğul **ferzend**
Püser yavr **ibn** siyeh nokta yüzünde **şâmedür** beñ **hâl**
8. **Şabiy küdek** di oğlancık **muħannişdür** ki **kerzdür** kink
Dü-müy kırğıl dahı **eşmaṭ** '**unuḫ** boyun digil **peş bâl**
9. Kelâmî aḫsenü min lü'lü'in iyyâhu **ḫuz minnî**
Suħan dârem ki ez dürr-i bihest ez men sitân **derhâl**
10. Sözüüm vardur eyü incüden anı sen de benden al
Cemâl ü **mâl** gider elbet **ḫalur** sende **kemâl** her **hâl**

El-Kıṭ'atü'l-Ḥāmisetü 'İşrîne

1. Vechüñ gönül mir'âtdur açılsa dil kederden
Yokdur menâl cemâline toğduḫça **şeb-i ḫadrden**
2. [Müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün fe'ülün]
Ḳaṭ'-ı Recez ḫubn olabilümez **necât** kederden
3. **Müsâ** ustura **sütürre ḫalk taḫlîḫ** tırâş **sütürden**
Di bilegü **fesân misenn** didi '**aḫîm seterven**
4. Dahı **ḫışır meşel fesâne ḡars naşb rekezdür**
Dikmek **nişânden 'aşar** şıḫmaḫ nedür **füşürden**
5. Şaçmaḫ **neşr feşânden** kaçmaḫ **firâr girîhten**
Toñmaḫ **cemd cemüd** hem **Fürsicedür füsürden**
6. **Ḳoltuḫ baḡal ibṭ** ağız bucağına **dinür lenc**
Zâviye bucaḫ **künc erîke** oturaḫ **nişîmen**
7. Otlak **mer'a merta'a** dindi dahı **çerāḡah**
Mi'lef ne **mekle'e** '**alefzâr o[t]**lu yir **nebâtîn**

8. Ota *giyāh* **nebāt** ‘uşub dindi kele’ dindi hem
Mincel orağ u *dās* **habl** örken *nüvār* ne urğan
9. Çarık *şemem* ki **tuṭkal[a]** **ğaren** yelim *sirişim*
Ṭıḳmağ **haşv** āgendene yıḳmağ **hedem** *yehīden*
10. Beg ilteler *ḳara_eve* *hargeh* obaya di *hargāh*
Ḳabağ ki *tāc* *şeh-i* ‘Acem başına giyerdi *gerzen*
11. Aḥsin ile’l-cemī’i *zā minnī* ileyke nuşhun
Tū kun *nigūyī* *bā-heme* *īnek* ki pendeht ez-men
12. Ḳamuya eylik eyle öğüt saña işde benden
Cāhil ile şaḳın *celīs* olma gelürse elüñden

El-Ḳıṭ’atü’s-Sābi’atü ‘İşrine

1. Şāhenşeh-i *bī-bedelsin* görölmedi sende *dāse*
Dīvān-ı *ādāb* gözedür vechüñ *duar* elde *kāse*
2. [Müstef’ilün *fā’ilātün* müstef’ilün *fā’ilātün*]
Müctess *duar* baḥre ğarğ ol *ḳāṭı’dur* rekb *kirāsa*
3. Kil *ṭīn* çamur *āhek* alçı *ḳılçık* **sefād** nola *dāse*
Mītīn *külüng* **mi’vel** ü *kürek* **mis’ar** ü *pārū* *māse*
4. Ḳaplan *peleng* ü **nem[i]r** *ḳolan* *teng* **ḥizām** hem **ḥizām** **ziyğ**
Teng *ṭar* *Mānī* *kitāb* *Erjeng* *jeng* **şade’** is ü *pāsa*
5. **Kürkiyy** *küleng* *ṭurna* *reng* *tağ* *keçisi* **ma’z-ı** **cebeldür**
Neng **‘ār** **ḥıtān** **ḥatne** *sünnet* **minnet** **şük[ü]r** hem *sipāsa*
6. Ögmek *dürür* di **ḳatīfe** *hefdāne* ‘āşūra aşı
Rūğan **semn** *yağa* *biryān* aşı *gūd-āb* *ḥor-āb* ise¹²
7. **Ḳaş’a** *çanak* *kāse* **āḥir** *encām* *şoñ* **sebb** **şetemdür**
Düşnām *sögmek* *sitāyış* *ögmek* **medḥ** *öğüş* ise
8. **Sahrā** *ova* *yazu* *ḳır* *deşt* *taş* *legendür* ‘Arab **taş**
Pingān *didiler* ki *baḳırdan* *düzülüp* *oldı* *ṭāsa*
9. *Engür* **‘ineb** *üzüm* *ālū* *erik* **iccāş** **kümmeşrādur**
Emrūd *mürūd* ne **ḳureşiyā** *gülnār* *daḥı* *kirāse*¹³

¹² Vezin tutarsız.

¹³ Vezin tutarsız.

10. *Sîb* elma **tüffâh** didiler **rümmân** *enâr* nar oldısa
Bunuñ niçe nef'i vardur emlîsdür ger nifâsa
11. **Bâşak** ne atmaca *bâşe* tavşancıl *âlüh* 'ukâbdur
Toğan bâz *şeb-pere* dağı ne **huffâş** yarasa
12. **Yü'yü'** delüce toğan *yûha* kerkenes kuş dirler
İvmek sevinmeyle *hârîhâr* zıddı *baţar* **ğuşşa** tasa
13. Şādî me-kun tû ki bāsûr enduh me-yâr u ki bāsûg
Lâ-tefrah ente'l-velîme lâ-taħzenü mâtem îse
14. Sevinme sen düğüne hem ğuşşa getürme yasa
'Âlemde ol sulţân durur itdi kanâ'at pelâsa

SONUÇ

Bu çalışmada klasik Türk edebiyatında farklı örneklerine rastlanan önemli edebi türlerden biri olan manzum sözlüklerden biri daha şekil ve muhteva özellikleri itibarıyla değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Arapça-Farsça-Türkçe olmak üzere üç dilli tanzim edilen bu eserin adı *Tevfîyye'*dir. Şimdilik bilinen tek nüshası Süleymaniye Kütüphanesinde Hafid Efendi Koleksiyonu "441" numarada kayıtlı olup Zâhidî mahlaslı bir şair tarafından 1143/1730 yılında telif edilmiştir. Mukaddime bölümünde memleketinin Konya, mahlasının ise Zâhidî olduğuna dair ibaresi dışında müellif hakkında elde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Biyografik kaynaklarda eserin telif edildiği tarihte hayatta olduğu bildirilen Zâhidî mahlaslı herhangi bir şaire tesadüf edilememektedir.

635 beyitten müteşekkil olan *Tevfîyye*, manzum sözlük türünün en meşhurlarından biri olan ve Farsça-Türkçe tanzim edilen *Tuhfe-i Şâhidî'*ye naziredir. Ancak *Tevfîyye'*de Şâhidî'den farklı olarak Arapça kelimelerin de karşılıklarına yer verilmiştir. Eserin sözlük kısmını teşkil eden 28 kıt'ada; 1400 civarı Arapça, 1500 civarı Farsça ve 1300 civarı da Türkçe kelime veya ibarenin karşılığı verilmiştir. Kelimelerin tertibinde kaynak dil olarak öncelik sırasının gözetilmemesi ve tematik bütünlükten mahrum olması, daha çok isim kökenli kelimelerin tercih edilmesi, aynı anlamı haiz birden fazla kelimeye yer verilmesi, yazıldığı devrin dil özelliklerini yansıtan arkaik kelimeleri ihtiva etmesi bakımından *Tevfîyye*, klasik edebiyat geleneğinde tanzim edilen birçok manzum sözlükle benzerlik göstermektedir.

Birçok manzum sözlük müellifi gibi Zâhidî de eserini tanzim ederken öğreticiliği ön plana almış, kelimeler arasındaki anlam münasebetlerini gözetmenin yanı sıra başta cinas olmak üzere bazı edebi sanatları kullanarak okurun dikkatini ve ilgisini eser üzerine çekmeyi başarmıştır.

KAYNAKÇA

- Ahterî, Mustafa (1310). *Ahterî-i Kebîr*. İstanbul: Matbaa-yı Âmire.
- Aksoy, Ömer Asım (1960). "Dürrü'n-Nizâm ve Nazmü'l-Cevâhir". *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*. Ankara. s. 145-171.
- Aksoy, Ömer Asım (1960). *Şeyh Ahmed ve Nazmü'l-Leâl*. Ankara: TTK Yayınları.
- Arslan, Mustafa (2011). *Menâzımı'l-Cevâhir: Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*. Ankara: Genesis Kitap.
- Arslan, Mustafa (2013). *U'cubetü'l-Garâyib, Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlük: İnceleme, Metin, Dizin*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Demiral, Abdullah (2021). "Malatyalı Sun'î'nin Fethu'l-Fettah Adlı Üç Dilli (Arapça-Farsça-Türkçe) Manzum Sözlüğü". *Prof. Dr. Sadettin Özçelik Armağanı*. (Editör Erdoğan Boz ve Fevzi Karademir). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Devellioğlu, Ferit (2011). *Ansiklopedik Osmanlıca-Türkçe Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi.
- Doğan Averbek, Güler (2018). "Dillerinden Biri Türkçe Olan Manzum Sözlükler Üzerine Yapılan Çalışmalar Bibliyografyası". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. S. 21. s. 85-114.
- Doğan Averbek, Güler (2019). "Anadolu Sahasında Müstakil Bir Tür Olarak Manzum Sözlükler (Tuhfeler)". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. S. 23. s. 62-83.
- Düzenli, Mesut Bayram (2015). *Tuhfe-i Se-Zeban: İnceleme, Tenkitli Metin, Tıpkıbasım, Sözlük*. İstanbul: Erguvan Yayınevi.
- Efe, Zahide (2020). *Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Bir Sözlük: Tuhfe-i Vâfi. Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. C. 9. S. 21. s. 107-128.
- Ekici, Hasan (2021). *Lûgat-i Hoş-Eda (Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlük)*. Ankara: TDK Yayınları.
- Eliacı, Muhittin (2013). "Türkçe-Arapça Manzum Bir Lûgat: Müfîdü'l-Müstefîdîn ve Büyük İstinsâhî Farklar". *Turkish Studies*. C. 8. S. 13. s. 81-93.
- Gıynaş, Kamil Ali (2016). *Tuhfetü'l-İhvân ve Hediye-tü's-Sibyân: Arapça-Farsça-Türkçe Manzum Sözlük*. İstanbul: Asur Yayınları.
- Güler, Kadir (2016). "Dil Öğretiminde Manzum Sözlüklerin Rolü ve Tuhfe-i Nushî". *International Journal of Social Science*. S. 49. s. 157-174.
- İmamoğlu, A. Hilmi (1993). *Farsça-Türkçe Manzum Sözlükler ve Şâhidî'nin Sözlüğü (İnceleme- Metin)*. Doktora Tezi. Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

Kaplan, Yunus (2017). "Üç Dilli (Arapça-Farsça-Türkçe) Manzum Bir Sözlük: Lugat-ı Kerîmî". *Elginkan Vakfı Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı "Gelenekten Geleceğe Türk Sözlükçülüğü"*. 19-21 Nisan. İstanbul.

Kaplan, Yunus (2018). "Bilinmeyen Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Lugat-ı Visâlî". *Dede Korkut Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. C. 7. S. 15. s. 54-75.

Kaplan, Yunus (2020). "Müellifi ve Telif Tarihi Meçhul Bir Arapça-Türkçe Manzum Sözlük: Bülgatü's-Sıbyân". *Korkut Ata Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. S. 3. s. 41-70.

Kaya Hasan-Bünyamin Ayçiçeği (2019). *Müsellesname, Osman Şakir'in Manzum Sözlüğü*. İstanbul: İdeal Kültür Yayıncılık.

Kılıç, Atabey (2007). "Denizlili Mustafa b. Osman Keskin ve Eseri Manzûme-i Keskin". *Turkish Studies*. C. 2. S. 3. s. 340-348.

Kılıç, Hulusi (1989). "Ahterî". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. C. 2. İstanbul: TDV Yayınları. s. 184-85.

Kılıç, Hulusi (2010). "Tâcü'l-Luga". *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*. C. 39. İstanbul: TDV Yayınları. s. 356-57.

Melhem, Semra (2021). *Elmalılı Sübûtî ve Nazmu's-Sihâh Adlı Manzum Sözlüğü*. Hars Akademi. S. 7. s. 153-169.

Ölker, Gökhan-Hidayet Duyar (2013). *Se-Zebân: Üç Dilli "Arapça-Farsça-Türkçe" Manzum Sözlük*. Konya: Palet Yayınları.

Öz, Yusuf (1996). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Doktora Tezi. Ankara: Ankara Üniversitesi.

Öz, Yusuf (2016). *Tarih Boyunca Farsça-Türkçe Sözlükler*. Ankara: TDK Yayınları.

Salehpour, Cemşid (1991). *Ferheng-i Câmî'-i Fârsî Be-Türkî (Farsça-Türkçe Ansiklopedik Sözlük)*. C. 1-2. Tebriz: Lale Yayınları.

Şemseddîn Sâmi (2001). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Yakar, Halil İbrahim (2007). "Manzum Sözlüklerimizden Tuhfe-i Fedâî". *Turkish Studies*. C. 2. S. 4. s. 1015-1025.

Yakar, Halil İbrahim (2009). "Türkçe-Arapça Manzum Sözlüklerimizden Nazm-ı Ferâ'id". *Turkish Studies*. C. 4. S. 4. s. 995-1024.

Yeni Tarama Sözlüğü (1983). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Yılmaz, Ozan (2019). *Lisânu'l-Acem-Ferheng-i Şu'ûrî*. C. 1-4. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

Zâhidî-i Konevî. *Tevfiyye*. Süleymaniye Kütüphanesinde Hafid Efendi Koleksiyonu.